

ODNOS LAURE PAPO BOHORETE PREMA DRUŠTVENO-POLITIČKIM KRETANJIMA IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

David Kamhi

Trokar kazal, trokar mazal. (Promijeniti selo, promijeniti sreću.)

Ja va amaniser a muzotrus. (Svanuće i nama.)

Maz vali un vizinu, ki un ermanu i primu. (Više vrijedi jedan susjed nego brat i rođak.)

Mira li la kara, le koneseras el korason. (Gledaj mu lice, znat ćeš kakvo mu je srce.)

Krajem Prvog svjetskog rata u Evropi, pa i šire, desile su se velike promjene u smislu razvitka društvenog i, posebno, političkog života. Te promjene su se reflektirale i na novoproglašenu Državu Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Jugoslaviju) i, posebno, na Bosnu i Hercegovinu, u kojoj su zbog klasne, nacionalne i konfesionalne heterogenosti te slabog razvoja demokratskih institucija te promjene donekle bile usporene. Laura Papo Bohoreta, "La Franceza", djevojački Luna Levi – rođena 28. marta 1891. godine u Sarajevu, a umrla 12. jula 1942. u bolnici u kojoj su radile sestre milosrdnice, također u Sarajevu – kao i mnogi bosanski Sefardi bila je uključena u spomenute procese.

Naglo širenje antisemitizma u Evropi, posebno u Rusiji i Poljskoj, nakon velikih pogroma krajem 19. i početkom 20. vijeka, te afere Dreifuss, potaklo je ubrzani razvoj cionizma. Možda je manje poznato da se ideja cionizma i ranije javila u Zemunu

(tadašnja Austro-Ugarska). Jehuda Alkalaj, rođen 1798. godine u Sarajevu, nakon školovanja u Školi mudrih rabina u Jerusalemu u svojoj 25. godini kao mladi rabin došao je u Zemun. Godine 1839. objavio je knjigu *Darhe Noam (Putevi miline)*, u kojoj je izložio ideju o povratku Jevreja u Palestinu – zemlju praotaca.

Vjerovatno je on vjenčao roditelje Theodora Herzla – austrijskog pravnika, novinara i publiciste koga inače smatraju pokretačem ideje cionizma. Herzlovi preci su sahranjeni na jevrejskom groblju u Zemunu. On je rođen 2. maja 1860. godine u Budimpešti, a umro u Edlahu 3. jula 1904. Cionizam je propagirao u dva svoja djela: *Der Judenstat (Jevrejska država)* i *Altneuland (Stara nova zemlja)*. Pored ovih, napisao je i više drama i komedija.

Od 1904. godine u Sarajevu djeluje mjesna cionistička organizacija “B’ne Zion”, koja je kasnije promijenila ime u “Selbsthandlungsverein”. Kasnije su se pojavila i druga cionistička društva: “Židovsko nacionalno društvo”, “Poale Cion”, jevrejsko socijalističko, radničko društvo Sarajeva. Pod imenom “Poale Cion” (Radnici Ciona – Radništvo Ciona) pojavilo se nekoliko jevrejskih, radničkih društava. Sva ta društva su imala slične programe kao i sefardska bogoštovna općina. Nacionalna propaganda je bila dobro oblikovana, vođena putem štampe, biblioteka, specijalnih kurseva za izučavanje jevrejske istorije i, što je najvažnije, popularizacije iseljavanja u Palestinu.

Bohoreta nije saradivala sa društvom “Poale Cion”, osnovano 1919. na inicijativu Haima Henninga, poalecioniste iz Lavova koji se poslije rata zatekao u Sarajevu, kao ni sa drugim društvom “Poale Cion”, čiji je predizborni miting održan 20. marta 1920. u Sarajevu. Ona je uglavnom bila upoznata sa idejom cionizma. U nekim njenim ranijim djelima se osjeća izvjesna ambivalentnost između cionizma i patriotizma, što inače nije njena karakteristika.

Bohoretin cionizam možemo pratiti u “Moreni”, velikoj priči objavljenoj u više nastavaka u sedmičnom listu *Jevrejski život* 1924. i 1925. Sadržaj “Morene” ukratko: mladi sarajevski Sefardi Morena i Reuben nakon srednje škole odlaze u Njemačku na studije. Sukobljavaju se s njemačkim studentima antisemitima. Ugroženi su i “Numerusom claususom”, koji mnogo otežava studiranje Jevrejima.

Una manjana de sukot Reuben atemprano i aspera a Morena ke ja se mostra de la kaleža. Morena le mostra una grupa de estudiantes

kon flores blankas en los ožales, simbol de antisemitizmo. Espera Morena, no te aserkas de eos. Skometo ke aki no esto todo en regla! No seas korioza, asi bivas! Espera ke vengan los maestros. / Melda les los plakates, Reuben! Aki va aver kavesas rotas! / No te espantes, Morenika, kon mi estas. / Ken se espanta? Ke vengan veremos! Jo vo azer lo mio. Debaldes no nasi jo en Bosna! Batir lo vo komo la lana. I ja trija muestra bošnjakita. Hartonear kere.¹

U nastavku priče Morena i Reuben se vraćaju u Sarajevo i stupaju u brak. Morena se razboli – sumnja se na tuberkulozu, a ima i psihičke probleme. Bračni par se odlučuje da promijeni klimu i ode u Palestinu, jer je tamo toplije i ima više sunca. Bohoreta to opisuje starom sefardskom poslovičom: “Trokar kazal, trokar mazal.”² Ukrcaju se na brod u Trstu i stižu u Palestinu u luku Jafu. Useljavaju se u kuću u Tel Avivu. Moreni biva bolje i misle sagraditi još dvije kuće za roditelje i rodbinu, koji će ostatak života provesti u “obećanoj zemlji”. Neki bohoretisti ovu priču tumače samo kao dokaz njenog velikog cionizma. Bohoreta tu pokazuje više svoj bosanski patriotizam nego cionizam.

Ljubav prema Sarajevu u istoj priči Bohoreta iskazuje riječima Morene ovako: “Lindo maestro Saraj! En el centro tramvajes, autos, un poko mas longje el Levante kon sus ermozuras enkantaderas, sus mahales kijetas! Todo esto kale un aženo ke mos aklare la vista para verlo para admiraldo.”³

Tri godine poslije “Morene” Bohoreta je prevela sa njemačkog cionističko-feministički članak koji je napisala Nadia Stern, pod naslovom “La haluca” (što znači “pionirka”). Objavljen je u glasilu *Narodni židovski svijet*. Ovim prevodom uglavnom prestaje gotovo sav njen procionistički opus.

- 1 Papo Bohoreta 1924. U prevodu: Jednog jutra Reuben je rano ustao i čeka Morenu koja se već pojavila na ulici. Morena mu pokazuje jednu grupu studenata sa bijelim cvjetovima na reveru, koji su simboli antisemitizma. Čekaj Morena, nemoj im se približavati. Izgleda mi da ovdje nije sve u redu! Nemoj biti znatiželjna, živa bila! Čekaj da naši dođu. / Čitaj im plakate, Reuben! Ovdje će biti razbijenih glava! / Ne plaši se Morenika, sa mnom si. / Ko se plaši? Neka dođu vidjet ćemo! Ja ću napraviti svoje. Nisam se ja uzalud rodila u Bosni! Prebit ću ih kao vunu. I spremna je naša Bosančica. Bitku hoće.
- 2 U prevodu: Promijeniti selo, promijeniti sreću.
- 3 Papo Bohoreta 1924. U prevodu: “Lijepo naše Sarajevo! U centru tramvaji, automobili, a malo dalje Istok sa svojim očaravajućim ljepotama, svojim tihim mahalama! Za sve to treba stranac da nam otvori oči da bismo to vidjeli i divili se.”

Bohoreta je bila svestrana književnica. Važnost njenog djelovanja u kulturnom, edukativnom, etnografskom i pogotovo u socijalnom smislu bila je već od početka zapažena. Ona se svim svojim bićem trudila da sačuva tekovine svega onoga što su Sefardi donijeli sa Iberijskog poluostrva, ali i stvorili tokom vijekova boravka u Bosni. Pisala je o malim običnim Sefardima iz srednje siromašnog i najsiromašnijeg staleža, koji su ranije, pa i u njeno vrijeme bili eksploatisani, jedva preživljavali i hronično trpili oskudicu. Bohoreta je tačno znala odakle potiče bijeda i nezaposlenost. Takvi ljudi su se uglavnom okupljali na sijelima i čajankama u "Matatji".

"Matatja" je nastala 1923. godine uslijed potrebe jevrejske radničke omladine da se omasovi i intenzivira društveni život. Od samog početka je imala socijalistički karakter. Vrlo brzo se osjetio uticaj koji je komunistička partija Jugoslavije, preko velikog broja svojih simpatizera, uspjela ostvariti. "Matatja" se brzo omasovila i nakon jedne decenije djelovanja okupila preko 650 članova. Na ovaj način je postala centar odakle su se širile progresivne ideje. "Matatja" je bila vaspitač mlade jevrejske radničke populacije u najpozitivnijem smislu. Nije čudo što je veliki broj članova "Matatje" učestvovao u ustanku 1941. godine.

Bohoreta je često držala predavanja u "Matatji" o raznim temama. U jednom od najpopularnijih je naglasila da je radnička klasa nosilac progresa, što je u biti jedan od glavnih postulata socijalizma. Tu ideju je prihvatilo i dosta članova "Ha šomer, ha cair-a" (što znači "mladi stražar"). To je bilo jevrejsko omladinsko socijalističko procionističko društvo, lijeve orijentacije. Osnovano je po ugledu na skautska izviđačka društva. Mnogi članovi toga društva bili su antifašisti i kasnije učestvovali u NOB-u.

Bohoreta je u kulturnom smislu bila "majka Matatje" (*la madre de Matatja*). Za publiku koja je dolazila na priredbe "Matatje" ona je rado pisala i pojedinim glumcima posvetila više dramskih djela. Analizirajući pozorišne komade kao što su "Esterka", "Shuegra ni di baru buena" (Svekrva ni od gline nije dobra), "Renado mi nuera grande" (Renado moja velika snaha) i drugi zapažamo koliko je ona bila upoznata sa životnim situacijama i mnogim problemima u sefardskim porodicama u Sarajevu i drugdje. Bohoreta se bunila protiv isticanja vrijednosti trgovaca, sarafa (mjenjača novca), snobova i doktorskih titula te sklapanja brakova samo zbog miraza.

Ideja cionizma se inače u cijeloj Evropi brzo širila. Ostvarenje sna o zajedničkoj domovini svih Jevreja (Sefarda i Aškenaza) koji su, osim maternjeg đudeo-espanjola i jidiša, govorili i loco jezike, izazvalo je problem kojim jezikom govoriti u Palestini, novojstaroj domovini svih Jevreja. Hebrejski je uzet kao taj jezik, bez obzira na to što u to vrijeme (od 1915. do 1941. godine) i nije bilo velikih poznavalaca tog jezika.

Godine 1926, 19. juna, bečki sefardski nadržabin Nisim Ovadija u sarajevskoj sefardskoj sinagogi o tome je rekao sljedeće: “Šteta što već napuštamo španjolski jezik, dok nismo poprimili sasvim jevrejski. Jer on nas zasad veže u galutu (dijaspori) i omogućuje zajedničku saradnju za Palestinu gdje nema i neće biti žargona.”⁴ Ješua Kajon, istaknuti sarajevski, sefardski intelektualac izrazio je u istim novinama drukčije mišljenje – “da su svi za Palestinu, ali ne mogu svi da idu u haluce (pionire), jer svi ne mogu da pređu bezbroj Rubikona koji su na putu za Erec”.⁵

Sarajevski sefardski intelektualci su bili shvaćeni kao protivnici cionizma jer je za njih maternji jezik bio đudeo-espanjol. Bohoreta je bila jedna od najvatrenijih pobornika te ideje. Kada je riječ o tada aktuelnoj mogućnosti povratka Sefarda u Španiju, bila je dosta uzdržana. To se odnosi i na kraljevski dekret objavljen 1924. godine, po kojem je Sefardima, teoretski, omogućen povratak i useljavanje u Španiju. U studiji “La mužer sefardi de Bosna” (Sefardska žena u Bosni). Bohoreta je napisala:

Esta mezma Espana, oj republika e no mas en manos e poder de los eklestiakos(galahim) mos jama, mos avre sus puertas, mos konvida a fondar hogares (kazas) nuevos! Le kedo al Sefardi la huersa de kreer despues tanto sufrido? El Espanol pretende ke semos una rama del arvol iberiko, los mežores testiguos son muestros uzos, refranes, tražes, manžares, kantes, endečas, romansas. / Ma si komo rama aferimos raiz en otras tieras, onde estamos bendigamos i arvoles viežos no se transplanten!⁶

4 *Jevrejski život*, 111, 1926, 3.

5 Isto.

6 Papo Bohoreta 1931, 2. U prevodu: Ova ista Španjolska, danas republika i ne više u rukama eklestika-svećenika poziva nas, otvara nam svoja vrata, ubjeđuje nas da osnujemo nova ognjišta (kuće)! Da li ostaje Sefardu snage da vjeruje poslije toliko patnje? Španac smatra da smo jedna grana iberijskog stabla, najbolji svjedoci su naši običaji, poslovice, nošnje, jela, pjesme, tužbalice, romanse. / Ali kao grana pustili smo korijen u drugim zemljama, gdje smo hvaljeni, a stara stabla se ne presađuju!

Interesantno je da su se cionističke organizacije vrlo negativno odnosile prema ideji iseljavanja Sefarda u Španiju i žestoko su se tome protivile. Miguel Primo de Rivera, general, a kasnije i diktator, dosta je doprinio tome, pošto je izjavio da Jevrej ne može biti španski građanin ako ne pređe na katolicizam.

Bohoreta je 1936. i 1937. napisala svoju četvrtu dramu "Eskarino" (Nostalgija) za koju se dugo nije znalo. Smatralo se da je ona napisala samo tri drame. Bohoretina porodica je tu dramu, kao i više Bohoretinih tekstova, dala Driti Tutunović, poznatoj sefardskoj književnici. Ona je omogućila da se neki od tih tekstova prekopiraju. U toj je drami Bohoreta vrlo jasno opredijeljena protiv odlaska Jevreja u Palestinu. U tu svrhu koristila je pjesmu Alekse Šantića "Ostajte ovdje", koju je dosta slobodno prevela na đudeo-espanjol. Majka i kćerka, koje su direktni akteri ove drame, raspravljaju o toj pjesmi sa susjtkama, kao i o odlasku Jevreja u Palestinu. Bohoreta jasno izražava svoj stav o odlasku, koji govori jedna od susjetki, a to je – ostajte ovdje i nemojte ići. Šantićeva pjesma je ustvari bila upućena Muslimanima koji su bili u nedoumici da li da se isele u Tursku.

Na kraju, cijeli Bohoretin književni opus, kao i cijeli njen život, možemo opisati ukratko: bila je prosvjetiteljica; učestvovala je u preporodu sefardske sredine; čuvala je sefardsku baštinu i tradiciju donijetu iz Španije, kao i onu nastalu u Bosni; propagirala je važnost rada i trezvenost, socijalnu pravdu itd. Rano je pristupila društvu "Matatji". Bila je jedna od prvih feministkinja i socijalistkinja u Bosni. U mladosti je bila pristalica ideje cionizma, od koje je kasnije odustala. A iznad svega, velika je bosanska patriotkinja.

Bibliografija

- Kamhi, D. 2015. Prva knjiga u pravo vrijeme, izlaganje povodom izlaska prve knjige digitaliziranih djela Laure Papo Bohorete – Jevrejski glas br. 68.
- Kamhi, D. i M. Papo. 2016. *Luna Laura Papo – Bohoreta y su contribucion a la cultura Bosnia*, Studi Interculturali 2/2016 – Universita di Trieste.
- _____, 2016. Luna Laura Papo Bohoreta i njen doprinos bosanskoj kulturi. Jevrejski glas, 72.
- Miletić, B. 1985. *Radnička klasa Sarajeva 1919–1941*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Nezirović, M. 1992. *Jevrejsko-španjolska književnost*. Sarajevo Svjetlost.
- Pinto, B. 1935. Nešto malo o literarnom stvaranju na jevrejsko-španskom kod nas. *Jevrejski glas*. 41.

-
- Sarić, S. 1995. *Jevrejska kulturna i druga društva u Bosni i Hercegovini 1885–1945*. Sarajevo: Državni arhiv Bosne i Hercegovine.
- Papo Bohoreta, L. 1924. Morena. *Jevrejski život*. 38, 3.
- _____, 1931. *La mužer sefardi de Bosna*.